Nepřátelé či spojenci? Příspěvek ke studiu britsko-německých vztahů před první světovou válkou[#]

Martin Kovář*

Úvod

Na přelomu 19. a 20. století byly vztahy mezi Velkou Británií a Německem značně komplikované a v řadě ohledů přímo ambivalentní. Impozantní hospodářský vzestup sjednoceného Německa a s tím související ambiciózní zahraniční politika císaře Viléma II. a jeho vlády vyvolávaly na Ostrovech na jedné straně vážné obavy, na druhé straně zde však byl patrný obdiv mnoha Britů k výkonnosti německé ekonomiky, k funkčnosti německého sociálního státu, k výsledkům německé vědy, nemluvě o kontaktech na univerzitách, o příbuzenských i společenských vazbách mezi britskými a německými aristokratickými rody a tak dále.

I.

Za této situace není nijak překvapivé, že se britská oficiální zahraniční politika, vázaná především „srdečnou dohodou“ (*Entente Cordiale*) s Francií z roku 1904, ocitala čas od času „pod palbou kritiky“ ze strany těch, kteří preferovali její „proněmecké zaměření“, a nebo alespoň požadovali „otupení její profrancouzské orientace“. ¹ Na počátku roku 1912, jehož analýze je věnována tato studie, se staly cílem útoků těchto skupin především plánované rozhovory na úrovni generálních štábů Británie a Francie, jež měly potvrdit zásadní význam *Entente* pro Paříž i Londýn. ² A právě za této situace vystoupili radikálové v britské vládě jako John Morley či Reginald McKenna ³ s názorem, že „dohoda“ není (a nikdy nebude) skutečnou spojeneckou smlouvou a že je pro Británii potenciálně velmi nebezpečná. Ministerský předseda Herbert Henry Asquith ⁴ sice své kolegy ujišťoval, že kabinet bude

[#] Tato studie je zpracována jako jeden z výstupů výzkumného projektu „Efektivnost volby teorií a tvorby hospodářské politiky v dynamickém modelu podnikatelských rozhraní“ registrovaného u Grantové agentury České republiky pod registračním číslem 402/07/0137.

* Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.; ředitel – Ústav světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze; zástupce vedoucího – Katedra hospodářských dějin Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze (kovarma@vse.cz).

1 Politice evropských velmocí z počátku druhé dekády 20. století je věnováno obrovské množství odborné literatury. Z prací českých historiků, zabývajících se tímto obdobím světových dějin, je třeba uvést především práce: Skřivan, A. (1996): *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914*, Praha, 1996 (Haldaneově misi věnoval autor pozornost na s. 158–159); Stellner, F. (1995): *Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II.*, Praha, 1995; Hlavačka, M. a Pečenka, M. (1999): *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha, 1999.

2 Srv. Williamson, S. R. Jr. (1969): *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904–1914*, Cambridge, Massachusetts, 1969.

3 John Morley (1738–1923), novinář a liberální politik a „strážce gladstoneovských reforem“ ve Velké Británii; Reginald McKenna (1863–1943), finančník, právník a liberální politik.

4 Herbert Henry Asquith (1852–1928), britský liberální politik, ministr vnitra, ministr financí a od dubna 1908 do prosince 1916 předseda vlády Velké Británie. Srv. Koss, S. (1976): *Asquith*, London, 1976; Searle, G. R. (1992): *Liberal Party: Triumph and Desintegration, 1886–1929*, London, 1992.

mít výše zmíněná jednání pod kontrolou, silná kritika zahraniční politiky ministra Edwarda Greye⁵ ale pokračovala i nadále.

Problém spočíval v tom, že radikálové *Foreign Office* jako instituci ani jeho elitám nedůvěřovali. Kupříkladu Edmund Dene Morel a Arthur Ponsonby⁶ obviňovali britskou „diplomatickou mašinerii“ z toho, že záměrně vyostřila francouzsko-německé spory ohledně Maroka (1905–06, 1911) a vyjadřovali obavy, že Greyovi „protiněmečtí“ rádcí přivedou Británii do války „kvůli pásu rovníkových afrických pralesů, řídké osídlených primitivními rasami, bílými úředníky a dobyteli surovin, postiženými tropickou horečkou“. Kritikové ministra zahraničí požadovali pravidelnější a hlavně podrobnější informace o formování zahraniční politiky, volali po vytvoření parlamentní komise pro zahraniční záležitosti a rozhodně odmítali jeho postoj „berte moji (zahraniční – M. K.) politiku jaká je, nebo rezignuji“. ⁷ Kromě toho útočili na Greyovu toleranci ruských expanzivních snah v Persii, a žádali již avizované zásadní zlepšení vztahů ostrovního státu s Německem. Lpění na vysoké britské námořní převaze a těsné spojení s Francií činily podle nich německou vládu „oprávněně znepokojenou“.⁸

Ministr zahraničí Grey měl přirozeně své obránce, mnohé z nich dokonce z opoziční strany;⁹ hlavní diskuse o budoucím směřování zahraniční politiky nicméně pokračovaly především v kabinetu, kde bylo postavení stoupenců *Entente* dosti složité. Kromě McKenny byl jednoznačně proti „dohodě“ taktéž lord Loreburn, zatímco lord kancléř Richard Burdon, vikomt Haldane prosazoval „pro začátek“ alespoň obnovení diskuse, jež měla zabránit plánovaným rozhovorům představitelů generálních štábů Británie a Francie. Schopnost kritiků „dělat potíže“ zvyšovala skutečnost, že se na obzoru rýsoval „příznak“ dodatečného

- 5 Sir Edward Grey (1862–1933), od prosince 1905 britský ministr zahraničních věcí. Grey v zásadě přijal „za svou“ „srdečnou dohodu“ s Francií (1904), byť se dlouho vyhýbal přímému spojenectví; v roce 1914, pobouřen německým vpádem do neutrální Belgie, podpořil vstup Velké Británie do první světové války. Srv. Trevelyan, G.M. (1973): *Grey of Fallodon*, London, 1973; Robbins, K. (1971): *Sir Edward Grey: A Biography of Lord Grey of Fallodon*, London, 1971.
- 6 Edmund Dene Morel (1873–1924) byl výmluvným a relativně vlivným protivníkem velmocenské diplomacie a mezinárodních „závodů ve zbrojení“. Srv. Cline, C. A. – Morel, E. D. (1980): *The Strategies of Protest*, London, 1980; Taylor, A. J. P. (1958): *The Trouble Makers: Dissent over Foreign Policy, 1792–1939*, Bloomington, Indiana, 1958. Arthur Ponsonby (1871–1946) proslul jako ostrý kritik zahraniční politiky Edwarda Greya a vedoucí osobnost Unie demokratické kontroly. Srv. Jones, R. A. (1989): *Arthur Ponsonby: The Politics of Life*, Bromley, 1989.
- 7 Morel, E. D. (1912): *The True Story of the Moroccan Negotiations*, in *Nineteenth Century and After*, No. 71 (únor 1912), s. 248. Srv. též *Our Foreign Policy and its Reform*, in *Contemporary Review*, No. 10 (duben 1912), s. 466–474; Low, S. J. (1912): *The Foreign Office Autocracy*, in *Fortnightly Review*, No. 91 (leden 1912), s. 1–10; Conwelli-Evans, T. P. (1932): *Foreign Policy from a Back Bench, 1904–1918: A Study Based on the Papers of Lord Noel-Buxton*, London, 1932, s. 68–77; Hale, O. J. (1940): *Publicity and Diplomacy with Special Reference to England and Germany, 1890–1914*, New York, 1940, s. 415–419; Murray, J. (1959): *Grey and His Critics*, in *Power, Public Opinion and Diplomacy*, ed. Wallace, L. P. a Askew, W. C., Durham, North Carolina, 1959, s. 140–171.
- 8 Například 12. ledna 1912 apelovala *Manchester Liberal Federation* na ministra zahraničí, aby Francii vysvětlil, že Británie „nepřijala žádný závazek, ba ani neuzavřela čestnou dohodu o tom, že by v případném sporu (s Německem – M. K.) podpořila francouzskou diplomacii, a to ani silou svých zbraní, ani diplomatickou akcí... Británie“, tvrdila *Manchester Liberal Federation*, „by si měla zachovat svobodu akce..., pokud by nastaly nějaké problémy“. Lord Rosebery pro změnu na shromáždění v Glasgow 13. ledna 1912 řekl, že „žádný glasgowský obchodník by neměl dělat to, co my děláme v zahraniční politice – to jest přijímat velkou a nejasně stanovenou odpovědnost a zavázat se k tomu podpisem, aniž by znal povahu a rozsah těchto závazků“. Jednoduše řečeno: tzv. „potíživost“ a jejich spojenci si nepřáli nic jiného než opustit *Entente*; přinejmenším chtěli dosáhnout alespoň její eroze. Srv. Hammond, J. L. (1934): *C. P. Scott of the Manchester Guardian*, London, 1934, s. 164–165; Lascelles, Sir F. C. (1912): *Thoughts on the Anglo-German Problem*, in *Contemporary Review*, No. 101 (leden 1912), s. 1–9.
- 9 Srv. Goldman, C. S. (1912): *Eleven Years of Foreign Policy*, in *Nineteenth Century and After*, No. 71 (únor 1912), s. 217–232; Lathbury, D. C. (1912): *English Radicals and Foreign Policy*, in *Nineteenth Century and After*, No. 72 (březen 1912), s. 589–598.

německého námořního zákona (tzv. *Novelle*); jakýkoli nárůst německé námořní síly mohl v Británii vyvolat vládní krizi.

Ministr Grey měl o vztahu s radikálními kolegy jen málo iluzí. Jeho pozice byla o to složitější, že s některými jejich stížnostmi částečně sympatizoval.¹⁰ Ministr zahraničí si ve skutečnosti přál zlepšit vztahy s Německem, nikoli však na úkor *Entente*; volal po snížení tempa závodů v námořním zbrojení, britská převaha ale musela být zachována; věřil v mír, ovšem nikoli za každou cenu. Na počátku roku 1912 byl proto v zásadě připraven začít s Berlínem o námořních i koloniálních záležitostech vážně jednat.¹¹

Není nijak náhodné, že právě v takto zmatené a horečnaté atmosféře vznikla tzv. Haldaneova mise. První jednání v tomto směru začala na počátku ledna 1912, kdy Albert Ballin, jeden z ředitelů *Hamburg-American Line*, mluvil o tomto tématu – soukromě a zřejmě z vlastní iniciativy – se širem Ernestem Casselem, v Německu narozeným finančníkem, naturalizovaným britským občanem a přítelem a poradcem Winstona Churchilla.¹² Počáteční „oťukávání“ brzy odhalilo touhu vedení obou zemí po jednání.

Německý kancléř Theobald von Bethmann-Hollweg si stejně jako britský ministr zahraničí, přál snížit výdaje na námořní zbrojení. Edward Grey, Winston Churchill a David Lloyd George však od počátku požadovali uznání britské námořní převahy a příslib, že německé námořnictvo dále neporoste; na oplátku nabízeli, že zváží německé koloniální nároky a také možnost vzájemných záruk proti budoucím útočným plánům či aliancím. Císař Vilém II. a Bethmann-Hollweg byli ochotni přijmout tyto podmínky jako základ pro jednání pod podmínkou, že Britové uznají *Novelle* jako integrální součást již existujícího německého námořního programu.¹³

Na sklonku ledna 1912 přivezl Cassel do Londýna německou odpověď společně s nástinem nového námořního zákona. Admiralita podrobila dokument analýze, přičemž zjistila, že *Novelle* počítá s výstavbou tří *dreadnoughtů* ročně po dobu šesti let, s novou třetinou *squadron* a s výrazným navýšením stavu námořnictva, což by bez pochyby mělo závažné důsledky pro britskou námořní politiku – ostrovní stát by musel zvýšit námořní výstavbu a počet mužstva, britské bitevní lodě by se vší pravděpodobností musely být staženy ze Středomoří, kde by Britové nadále museli spoléhat na Francii, a navíc by to stálo obrovské množství peněz – Churchillův první odhad činil tři milióny liber ročně.¹⁴

Dne 2. února 1912 byl o zprávě informován britský kabinet. Výsledkem složitého jednání bylo rozhodnutí pověřit vikomta Haldanea, aby se vydal do Německa. Cílem mise

10 E. Grey of Fallodon, Viscount (1925): *Twenty-five Years, 1892–1916*, New York, 1925, Vol. I, s. 127.

11 Greyovu ochotu pokusit se dosáhnout zlepšení britsko-německých vztahů nesdílili, do značné míry paradoxně, jeho hlavní rádci – sir Eyre Crowe a sir Arthur Nicolson. Croweova opozice měla obvyklou formu: dlouhé a poněkud vznětlivé memorandum, v němž obvinil francouzského premiéra Josepha Caillauxe z toho, že konspiroval s Němci ohledně Maroka; kromě toho tvrdil, že Berlín záměrně využívá Caillauxe ve snaze vzdálit Francii od *Entente*. Británie podle Crowea přesto neměla na praradnost francouzského ministerského předsedy reagovat nijak přehnaně. Nicolsonův odpor k dohodě s Berlínem byl subtilnější, ale stejně nesmiřitelný; Nicolson ostře odmítal jakoukoli změnu v britské zahraniční politice. Rovněž Winston Churchill v Admiraltě se usilovně snažil odvrátit „další kolo námořního zbrojení“ (vysokých výdajů na námořnictvo). Srv. Taylor, A. J. P. (1912): c. d., s. 127; Croweovo memorandum, 14. ledna 1912, in *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914* (dále jen *British Documents*), ed. Gooch, G. P., a Temperley, H. W., London, 1926–1938, Vol. VII, s. 821–826; Churchill, W. S. (1923–1929): *The World Crisis, 1911–1918*, New York, 1923–1929, Vol. I, s. 95–96.

12 Cecil, L. (1967): *Albert Ballin: Business and Politics in Imperial Germany, 1888–1918*, Princeton, New Jersey, 1967, s. 181–183; R. S. Churchill, R. S. (1967): *Winston S. Churchill*, Vol. II: 1901–1914, *Young Statesman*, Boston, 1967, s. 541–543.

13 Marder, A. J. (1961): *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904–1919*, Vol. I: *The Road to War, 1904–1914*, London, 1961, s. 172–187; Cecil, L. (1967): c. d., s. 180–197. Dále srv. Hubatsch, W. (1955): *Die Ara Tirpitz: Studien zur deutschen Marinepolitik, 1890–1918*, Göttingen, 1955, s. 95–112.

14 Churchill, W. (1923): *The World Crisis, 1911–1918*, New York, 1923, Vol. I, s. 96–98; Marder, A. (1961): c. d., s. 276.

bylo „připravit cestu ve smyslu většího porozumění (s Berlínem – M. K.)“; Haldane měl ve Wilhelmstrasse zdůraznit „připravenost (Londýna – M. K.) jednat v srdečném a přátelském duchu o německých aspiracích a zájmech“. Dne 6. února 1912 schválil kabinet Haldaneův odjezd definitivně a následujícího dne ministr v tajnosti odcestoval. Na parníku přes La Manche jej však poznal novinový reportér a vzápětí se zprávy o britsko-německých jednáních začaly šířit Evropou.

II.

Po příjezdu do Berlína vedl Haldane jednání s císařem Vilémem II., s kancléřem Bethmannem-Hollwegem a s admirálem von Tirpitzem. Řeč byla o možných výměnách území v koloniální sféře a o omezení námořního zbrojení. Celkově vzato shledal Haldane záležitost obtížnější, než jak ji chápali jeho kolegové v Británii. Německý kancléř se odmítl vzdát *Novelle*; maximum, které nabízel, bylo zpomalení námořní výstavby, a to pouze pod podmínkou, že Británie zaručí Německu blahovolnou neutralitu v případě války na kontinentě. Haldane dal najevo, že taková dohoda zřejmě nebude možná a místo toho nabídl závazek, že se Británie nepřipojí k nevyprovokovanému útoku proti Německu. Bethmanna-Hollwega protinávrh nenadchl, ale přesto souhlasil, aby jednání pokračovala, a předal britskému ministerstvu války důvěrnou kopii navrhovaného německého „námořního zákona“. Dne 11. února 1912 se Haldane vrátil do Londýna.¹⁵

Admiralita začala okamžitě *Novelle*, kterou Haldane přivezl, studovat a 14. února 1912 Churchill informoval kabinet, že německý návrh je horší než informace, jež mu předcházely. Plánovaný roční přírůstek *dreadnoughtů*, *squadron* a mužstva znamenal velkou hrozbu sám o sobě; ještě větší nebezpečí plynulo z 33% nárůstu německých bitevních lodí „*in full commission*“, tj. z 18 na 25 lodí. Aby Británie s 22 bitevními loděmi „*in full commission*“ v domácích vodách a v Gibraltaru mohla tomuto nástupu čelit, musela by přeskupit svou flotilu – zbývajících šest bitevních lodí, operujících ve Středomoří, by muselo být staženo. V následujících pěti letech by německá expanze stála Brity nejméně 14 295 000 liber. Přesto kabinet Greye a Haldanea instruoval, aby v jednání s německým velvyslancem v Londýně – Paulem hrabětem von Wolff-Metternichem pokračovali.

Britsko-německé rozhovory přirozeně vážně znepokojily Francouze.¹⁶ Předseda vlády Raymond Poincaré byl odhodlán udržet *Entente* „za každou cenu nedotčenou“, a proto začal ihned přemýšlet, jak pobouření veřejnosti kvůli Haldaneově misi využít. Další vývoj jeho obavy poněkud zmírnil; Haldane totiž v Berlíně navštívil francouzské velvyslanectví a poté s Julesem Cambonem (tamní francouzský velvyslanec) navrhli depeši, podle níž měly britsko-německé rozhovory za cíl pouze *détente*, nikoli *entente*. O několik dní později francouzské obavy uklidňoval sám Edward Grey, když Paulu Cambonovi referoval o tom, jak pevně Haldane hájil britské vojenské a námořní přípravy v době marocké krize.¹⁷ Potvrzení závazků, týkajících se „dohody“, do jisté míry uklidnilo zjitřené nervy

15 *British Documents*, Vol. VI, No. 506. Srv. memorandum Bethmanna-Hollwega z 12. února 1912, in *Die grosse Politik der europäischen Kabinete, 1871–1914* (dále jen *Grosse Politik*.), ed. Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A. a Thimme, F., Berlin, 1922–1927, Vol. XXXI, No. 11362. K Churchillovu projevu v Glasgowě srv. Churchill, R. S. (1967): c. d., s. 544–546.

16 Ministr Grey sice na počátku jednání s Německem připravil podrobné prohlášení, které mělo Paříž ujistit o britské oddanosti *Entente*, a současně slíbil, že francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon bude zpraven o jakémkoli vývoji, povyk, který vyvolal tisk ohledně Haldaneovy mise, však učinil tato ujištění takřka bezcenná. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 498.

17 Němci, zdůrazňoval britský ministr zahraničí, byli varováni, že existují opatření, která by Velké Británii umožnila „přijít Francii na pomoc, pokud by na ni Německo nevyprovokovaně zaútočilo“. Nicolson francouzského

francouzských politiků, ale nikoli tisk, o jehož hysterické reakci Poincaré okamžitě informoval Londýn. Grey text memoranda s drobnou výhradou akceptoval a francouzský premiér mohl v parlamentu „uklidnit veřejnost“.¹⁸

„Pokrok“, k němuž mezitím došlo v britsko-německých rozhovorech, nemohl Francouze ve skutečnosti nijak vyděsit. V Berlíně trvali neoblomně na tom, že od *Novelle* neustoupí bez neutralitního závazku Británie, takže i příslovečně optimistický Haldane dospěl k závěru, že Tirpitz a němečtí admirálové torpédují pokusy o vyjednávání.¹⁹ Krátce nato sice Metternich Haldaneovi oznámil, že „námořní zákon by mohl být značně vylepšen (v britský prospěch – M. K.)“, pokud by Londýn akceptoval „vhodnou politickou formulaci“ ohledně svého vztahu k Německu, Greyovu formulaci, podle níž „Anglie nepodnikne nevyprovokovaný útok proti Německu a nepovede vůči němu agresivní politiku“,²⁰ však Němci shledali „nedostatečnou“. Bylo tomu tak zejména proto, že neobsahovala žádnou zmínku o britské neutralitě, pokud by se Německo ocitlo ve válce. Grey Metternichovi fakticky oznámil, že si Británie musí udržet volné ruce ve vztahu k Francii a nesmí dovolit, aby byla zničena. Další tvrdou ránu dostala šance na dohodu o omezení námořního zbrojení 18. března, kdy první lord Admirality představil v Dolní sněmovně odhad námořních výdajů na rok 1912. Tato jednoznačná deklarace o budoucí britské námořní síle, následovaná opětovným berlínským odmítnutím formulace ze 14. března 1912 a zveřejněním *Novelle*, znamenala konec jakékoli reálné možnosti na britsko-německý smír v námořních záležitostech.²¹

Přesto jednání „klopýtala“ dále ještě měsíc, přičemž několikrát znovu vyvolala obavy Francouzů a také těch Britů, kteří si dorozumění s Německem nepřáli.²² Zejména britský velvyslanec ve Francii, sir Francis Bertie, byl stále neklidný,²³ a proto se *de facto* postavil proti politice vlastní vlády a Poincaré nezřídka jednal podle jeho doporučení. Diskuse o vojenských záležitostech, původně produkt strategického plánování a německého tlaku, se tak pro Paříž stala „vlákem, které drželo *Entente* pohromadě“.

Ministr Grey se přesto rozhodl učinit „poslední pokus o dohodu s Berlínem“,²⁴ neboť nepokládal za rozumné, „aby napětí mezi Anglií a Německem bylo trvale větší než mezi

velvyslance v téže době uklidňoval, že reálná šance na britsko-německé souznění tak jako tak neexistuje. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 514.

18 Poincaré v Poslanecké sněmovně řekl: „Francie má ujištění, že i kdyby Anglie toužila udržet přátelské vztahy se všemi mocnostmi, v jejím jednání s dalšími vládami není a nebude nic, co by mohlo oslabit či zranit srdečné vztahy, vzájemné porozumění a důvěru, které byly nastaveny mezi Francií a Anglií.“ Srv. Gooch, G. P. (1938): *Before the War: Studies in Diplomacy*, London, 1938, Vol. II, s. 153–155.

19 Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 529, 530.

20 Tamtéž, Vol. VI, No. 537.

21 Churchill, W. S. (1912): *The World Crisis*, Vol. I, s. 110–111; *Parliamentary Debates: Commons*, 5th series, No. 35 (18. března 1912), s. 1549–1574.

22 Dne 22. března 1912 informoval Edward Grey Paula Cambona, že britsko-německé námořní rozhovory byly přerušeny. Velvyslanec si oddechl a konstatoval, že „tak skončily naděje i obavy oněch nedostatečně informovaných myslí, které si cosi slibovaly od Haldaneovy návštěvy v Berlíně“. Zdálo se, že se všechno rychle vrací k normálu. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 550.

23 Dne 27. března 1912 Bertie při návštěvě Quai d'Orsay oznámil, že nepřichází jako velvyslanec, ale spíše jako přítel, a varoval Poincarého, že britsko-německé rozhovory neskončily, že Berlín stále naléhá ohledně neutralitní formulace a že Grey je „velmi slabý“. „Budete-li mluvit s Londýnem s nedostatečnou pevností“, zapřísahal Poincarého, „budou (Britové – M. K.) váhat, zda se nedopustit ‚faulu‘, o němž jsem mluvil“. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 556; Gooch, G. P. (1938): *Before the War...*, Vol. II, s. 155–162.

24 O *Novelle* už se sice jednat nedalo, ale někteří ministři se stále ještě domnívali, že je možný „jistý druh politicko-námořní shody“. Britové proto Němcům položili otázku, „co chtějí a co podle nich neobsahuje formulace (ze 14. března 1912 – M. K.)“. Paul Cambon, jenž nebyl dalek hysterie, se okamžitě dotázal, co by Británie učinila, „kdyby Německo soustředilo jednotky u Cách se zjevným záměrem vpadnout do Belgie“, a „Francie by musela převzít iniciativu“. Bylo by pak z britského pohledu, ptal se diplomat, Německo obětí a zůstala by Británie stranou

Německem a Francií či Německem a Ruskem“;²⁵ dokonce i na počátku dubna 1912, poté co premiér Asquith hodlal rozhovory s Německem ukončit, byl stále ještě připraven hledat dohodu. Teprve když kancléř Bethmann-Hollweg s konečnou platností odmítl britskou formulaci a *Novelle* byla postoupena beze změny Říšskému sněmu, naděje Greye (i britských radikálů) na alespoň dílčí změnu tónu a směru britské zahraniční politiky definitivně skončily.²⁶

Haldaneova mise a následné dění nicméně zanechaly v Paříži velmi nepříjemnou pachut'. Absence jakýchkoli vzájemných písemných závazků francouzské politiky silně znepokojovala, a proto se nelze divit, že strávili zbylou část roku 1912 hledáním pevnějšího a méně dvojznačného vztahu s Londýnem.²⁷ Ve skutečnosti ale byla francouzská pozice pevnější, než si premiér a velvyslanec uvědomovali. Zrychlení britsko-německých závodů v námořním zbrojení přinutilo Londýn, aby pečlivě zvažoval své strategické dispozice. Stažení britských lodí ze Středomoří, o němž kabinet i Admiralita uvažovaly, by – jak jsem již uvedl – ve svém důsledku znamenalo, že by Francie musela převzít odpovědnost za důležitou část britských zájmů. Námořní záležitosti, které na počátku roku 1912 *Entente* zdánlivě ohrožovaly, tak nyní dávaly Paříži možnost vztahy s Londýnem posílit a staly se „pákou“, díky níž mohla dosáhnout toho, co se jí v politické a vojenské rovině nepodařilo v uplynulých sedmi letech.

konfliktu? Grey slíbil, že případná formulace nijak „nesváže Británii ruce“ a navíc vyjádřil pochybnosti o tom, že by kabinet mohl původní formulaci rozšířit. Tyto pocity sdílel i Arthur Nicolson, jehož poznámky pro Greye opakovaně oprávněnost francouzských obav ohledně britsko-německého sblížení. Pokud v Paříži nebudou „jednoznačně ujištěni, že si ponecháme úplnou svobodu jednání v jakékoli možné situaci“, psal podsekretář ministerstva zahraničí, „francouzská důvěra (vůči Británii – M. K.) ... se může zmenšovat do té míry, že to vážně poškodí naše vztahy – takový výsledek by mohl mít jednou dopad i na naše vztahy s Ruskem. Konečné důsledky nejsou příznivé... Je čas“, psal Nicolson, „ukončit jednání o výše zmíněné formulaci“, jež je „nejnebezpečnějším a nejtrapnějším dokumentem a jejíž podpis by měl za současných podmínek dopad na naše vztahy s Francií... Pokud Německo nebude moci spoléhat na to, že zůstaneme stranou, či na naši neutralitu, neodváží se porušit mír“. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 558, 559, 563, 564, 566, 567, 575.

25 Tamtéž, Vol. VI, No. 564.

26 Dne 12. dubna 1912 francouzský premiér nařídil Paulu Cambonovi, aby vyjádřil ostré námitky vůči jakékoli formulaci či politické deklaraci, jež by se mohla stát základem sblížení mezi Británií a Německem. Velvyslanec měl dát v Londýně jasně najevo, že „dokument tohoto druhu, bez ohledu na to, jakou bude mít váhu, bude ve Francii interpretován jako dobrovolné opuštění politiky roku 1904“. „*Entente*“, poznamenal Poincaré, „není posvěcena žádným formálním aktem; závisí spíše na obecném konsenzu a na jednání našich generálních štábů. Cokoli, co by mohlo změnit náladu veřejnosti, by ji (*Entente* – M. K.) mohlo zničit. Anglie má stejný zájem jako my udržet ji (*Entente* – M. K.) a ví, že jsme jí (*Entente* – M. K.) plně oddáni“. Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 570.

27 Dne 15. dubna 1912 naznačil Paul Cambon Arthuru Nicolsonovi pokračující Poincarého obavy ohledně toho, jak by se Velká Británie zachovala v případě války Francie s Německem. Francouzský premiér shledával podle velvyslance nedávná britská ujištění „nedostatečně precizními“; Francie si zkrátka přála s Británií těsnější vztahy. Aby posílil tuto žádost, vrátil se Cambon ke staré novinářské kachně, tj. k nabídce, kterou údajně učinil lord Lansdowne v roce 1905. Cílem bylo přimět britskou liberální vládu k tomu, aby nabídku zopakovala. Nicolson se sice sám za sebe vyjádřil pro těsnější vztahy s Francií, ale poté návrh jménem vlády odmítl. Někteří členové britského kabinetu podle něj stále toužili po narovnání s Německem, zejména finančníci a pacifisté, a za těchto podmínek by jakýkoli francouzský návrh, požadující těsnější vztahy s Francií, mohl vyvolat ve vládě i na veřejnosti silnou opozici. „Bylo by mnohem moudřejší“, napsal Nicolson, „nechat věci tak jak jsou a nezatěžovat vztah, který je v současné době celkem populární ... a nedovolit ... vyvolat odpor vůči němu.“ Cambon Nicolsonovo slušné, ale rozhodné odmítnutí akceptoval. Britský premiér v této souvislosti v dopise z 18. dubna 1912 E. Greyovi poznamenal: „Zcela schvaluji jazyk použitý sirem A. Nicolsonem“; o tři dny později Nicolsonovi napsal: „Nemůžete při jednání s Cambonem zaujmout jinou linii než tu, kterou jste zaujal“. Ministr zahraničních věcí po návratu do Londýna dodal: „Udělal bych to samé... jen bych mu (Cambonovi – M. K.) zdůraznil, že se necítíme být povinni jít za všech okolností s Francií do války proti Německu, ale ani jsme neslíbili Německu, že nepomůžeme Francii.“ Srv. *British Documents*, Vol. VI, No. 577.

Závěr

Zda byla Haldaneova mise vážně míněným pokusem Asquithovy liberální vlády o „změnu zahraničně-politického kurzu“ či naopak projevem tradiční politiky Británie vůči spojencům na evropském kontinentě (tj. úsilí dosáhnout politiky „*balance of power*“ s upřednostňováním stávajících dohodových partnerů – Francie a Ruska), je nesmírně obtížné rozhodnout. Události z ledna až dubna 1912 přinášejí řadu důkazů i „důkazů“ pro jednu či druhou interpretaci. Není pochyb o tom, že v britské vládě, v Dolní sněmovně i mimo bezprostřední okruh vysoké politiky působili jednotlivci, jimž bylo spojení s „tradičním nepřítelem“ – Francií – trnem v oku, a proto si přáli jeho rozpad; mnoha Britům navíc hospodářský vzestup a ambicióznost Německa imponovaly do té míry, že viděli ve spojení (spojenectví) s ním nejlepší způsob, jak do budoucna zabezpečit národní zájmy. Stoupenci „dohody“ s Francií (a Ruskem) však byli natolik silní, že změnu zahraničněpolitického kurzu nepřipustili. Jednání Velké Británie na počátku první světové války v létě 1914 však svědčí o tom, že pokusy o nastolení „nového kurzu“ v zahraniční politice ostrovního státu nebyly pouhou chimérou, ale vážně míněnou snahou o zásadní změnu v konstelaci mezinárodních vztahů. Právě tak je na ně třeba pohlížet.

Nepřátelé či spojenci?

Martin Kovář

Abstrakt

Na přelomu 19. a 20. století byly vztahy mezi Velkou Británií a Německem značně komplikované a v řadě ohledů přímo ambivalentní. Impozantní hospodářský vzestup sjednoceného Německa a s tím související ambiciózní zahraniční politika císaře Viléma II. a jeho vlády vyvolávaly na Ostrovech na jedné straně vážné obavy, na druhé straně zde však byl patrný obdiv mnoha Britů k výkonnosti německé ekonomiky, k funkčnosti německého sociálního státu, k výsledkům německé vědy, nemluvě o kontaktech na univerzitách, o příbuzenských i společenských vazbách mezi britskými a německými aristokratickými rody a tak dále. Zda byla tzv. Haldaneova mise, výsledek této rozpolcenosti, vážně míněným pokusem Asquithovy liberální vlády o „změnu zahraničně-politického kurzu“ (tj. pokusem o případné uzavření spojení s Německem) či naopak projevem tradiční politiky Velké Británie vůči spojencům na evropském kontinentě (tj. úsilí dosáhnout politiky „*balance of power*“ s upřednostňováním stávajících dohodových partnerů – Francie a Ruska), je nesmírně obtížné rozhodnout. Události z ledna až dubna 1912 přinášejí řadu důkazů i „důkazů“ pro jednu či druhou interpretaci. Není pochyb o tom, že v britské vládě, v Dolní sněmovně i mimo bezprostřední okruh vysoké politiky působili jednotlivci, jimž bylo spojení s „tradičním nepřítelem“ – Francií – trnem v oku, a proto si přáli jeho rozpad; mnoha Britům navíc imponovaly hospodářský vzestup a ambicióznost Německa do té míry, že viděli ve spojení (spojenectví) s ním nejlepší způsob, jak do budoucna zabezpečit národní zájmy. Stoupenci *Entente* s Francií (a Ruskem) však byli natolik silní, že změnu zahraničněpolitického kurzu nepřipustili. Jednání Velké Británie na počátku první světové války v létě 1914 však svědčí o tom, že pokusy o nastolení „nového kurzu“ v zahraniční politice ostrovního státu nebyly pouhou chimérou, ale vážně míněnou snahou o zásadní změnu v konstelaci mezinárodních vztahů. Právě tak je na ně třeba pohlížet.

Klíčová slova: Británie, Německo, britsko-německé vztahy.

Enemies or Allies?

Abstract

It is difficult to determine whether Haldane's mission was a serious attempt of Asquith's Liberal government at "changing the foreign policy line" (i.e. an attempt to settle the relations with Germany and possible entering into an alliance with it), or a manifestation of Great Britain's traditional policy towards her allies on the Continent (i.e. a "balance of power" policy favouring the existing Entente partners – France and Russia). The events of January until April 1912 bring a lot of evidence and "evidence" for the former as well as for the latter interpretations. The truth is that the situation was not clear. There is no doubt that both on the British government, in the House of Commons and outside the immediate sphere of high politics there existed people for whom the alliance with the "traditional enemy" – France – was a thorn in their flesh and that they, therefore, desired its break-up. Moreover, many a British were impressed by Germany's economic rise and its ambitions to such an extent that they viewed an alliance with Germany as the best way of securing the national interests for the future. However, the followers of the Entente with France (and Russia) were strong enough not to allow this change of foreign policies. Nevertheless, the negotiations of Great Britain at the beginning of World War I in summer 1914 show that the attempts at establishing "a new line" in foreign policies of the island state were not an illusion but represented a serious effort to make a fundamental change in the sphere of international relations. This is the way one should see it.

Keywords : Britain; Germany; British-German Relations.